KRITIKA

Szirák Péter: Grendel Lajos

Szirák Péter Grendel-monográfiájának kétségtelen (és teljesen megérdemelt) a sikere. Maga a tárgy is szerencsés: Grendel Lajos műveit vagy másfél évtizede jogos érdeklődéssel fogadják több nemzedék olvasói. Szirák Péter pedig naprakész (de nem fontoskodó) fogalomkészletével, kitűnő műérzékével, élvezetes stílusával a legalkalmasabb monográfusa hősének, már csak azért is, mert éppen annyival fiatalabb Grendelnél, hogy se a felfedező-elragadtatott együttmenetelés nemzedéki eufóriája, se a jóval később jövők értetlenkedő-furcsálkodó-lebecsülő idegenkedése ne zavarja meg ítéletét.

Hamar feltalálja magát a *Kalligram* kínálta sajátos műfaj keretei között is, és sikeresen aknázza ki a lehetőségeit ennek az új monografikus formának, mely újszerűségét részben jó értelemben vett maiságának, részben (először) meghökkentő régiességének köszönheti. Nem is a zárt, életrajzszerű fejlődésképre gondolunk (melynek korszerűtlenségét jó ideje hangoztatják, ám ezzel - szerencsére - nem sokat törődik szerzőnk), hanem a családi fotókkal bővített biográfia szívmelengetően régimódi eljárásaira. Nyilván a sorozatszerkesztő telitalálata ez a felismerés: ahogy az irodalomban is minden újítás valami (többnyire) réginek az összefűzése valami egészen újjal, úgy a kritika is a leghagyományosabb technikákat az újakkal párosítva remélhet a megelőzőnél eredményesebb módszertani változatot. Így vált műfaji újdonság abból a törekvésből, ami egyébként (vélhetően) a tudományos és az ismeretterjesztő szándék összeegyeztetésével volna indokolható.

Szirák Péter a próza „magánosítóját" látja Grendelben, aki jelentékeny mértékben szembefordul a szlovákiai magyar irodalom örökségével. Aki jó darabig háttérbe szorítja (ez már a mi megjegyzésünk: utóbb növekvő mértékben dokumentálja) az individuum közösségi kötöttségét. Akár jeligéje lehetne a pályakezdő Grendelnek a *Hűtlenek* című 1979-es kötet fülszövegéből kiemelt idézet: „Meggyőződésem, hogy a társadalmi és nemzeti önismeretbe az emberi önismereten keresztül vezet az út, nem pedig megfordítva." Ennek jegyében íródnak első kötetének novellái, ámde az *Éleslövészettől* (1981) szinte minden művét át- meg átjárja a családtörténet, a nemzetiségtörténet, s általában is a történeti meghatározottság. (Nem is csoda, hiszen legfőbb inspirálója, Esterházy is roppant érzékeny a családi, nemzedéki, nemzeti stb. tradíciók iránt.)

A *Galeri* és az *Áttételek* is a felvidéki történelembe ágyazódik, nem is beszélve az olyan remekművekről, mint a *Csehszlovákiai magyar novella*. (Ez utóbbi a hagyomány olyan ironikus megkérdőjelezésével, mely csak „ott és akkor" lehetséges.) Ezzel együtt a magyar próza paradigmaváltásának, a megelőző diskurzussal való szakításnak csakugyan időtálló, bár néha felemás dokumentumai ezek a művek.

Szirák Péter szerint a 80–90-es évek fordulóján, a *Szakítások*, valamint a *Thészeusz és a fekete özvegy* tájékán torpan meg Grendel. Az *Einstein harangjai* (1992) és *Az onirizmus tréfái* (1993) sajátos, fantasztikus beszédformával kísérletezik: „Láthatóan a nemzedéki közérzetrögzítést és a fantáziaszülte valóságok logikájának demonstrálását roppant nehéz *közös* epikus jelrendszerhez juttatni." (Sz. P. kiemelése) Kérdés lehet, persze, hogy a „közös epikus jelrendszer", azaz az egységes epikus jelrendszer feltétlenül érték-

meghatározó-e, hisz volt már arra is példa, hogy a szinte kötelezőnek vélt követelmények ellenében újfajta értékek, sokáig gáncsolt, utóbb kanonizált megoldások születtek.

A könyv felépítése logikus, áttekinthető, az értékek elosztása is arányos. (Mintha a pályakezdő novellák kapnának az indokoltnál nagyobb teret, feltehetően a későbbi alakulástörténet indító szituációjának egyértelművé tétele érdekében.) Az írói kibontakozás és tetőpontra jutás, majd a bizonyos mértékű stagnálás rajzában is pontos és okos szerzőnk érvelése. Talán a *Szakítások*kal szemben szigorúbb a kelleténél. Teljesen igaza van ugyan mindabban, amit e mű engedményeiről mond. Csakhogy egy regény értékének egyáltalán nem valamely nézőpont szerinti hibátlansága a forrása. Természetesen: minden kornak megvan a maga kritikai-műfaji igényrendszere, ámde sok esetben (a kortársi ítéletek dacára) éppen ezek ellenében születnek jelentős alkotások. A kritikus (nyilvánvalóan) nem tudja függetleníteni magát korának „skolasztikájától", az írói gyakorlat azonban, még ha akarná sem tudná tartani magát ehhez mindenben.

Szirák Péter az *Éleslövészet*ről szólva is elfogulatlanul és színvonalasan beszél arról a feszültségről, amely a műben működő „két – nehezen egyeztethető – poétikai-szemléleti mechanizmus között" áll fenn. De nem teszi fel magának azt a kérdést, hogy a két poétikai mechanizmus közötti feszültség milyen alapon marasztalható el. Lehet, hogy ez hibáztatható (e sorok írójának sem a Grendel-életmű, sem a legújabb próza világában nincs olyan jártassága, hogy megalapozott módon vonja kétségbe Szirák Péter állításait). De mely axióma nyújtja azt a biztonságot, hogy ez ilyen formában állítható legyen? Hiszen az elmúlt századokban mindig csak arra látunk példát, hogy remekművek hol a doktrínákhoz igazodva, hol azoktól eltérve tudtak újat adni. S ha be is látjuk, hogy a lét történetszerű elbeszélésébe vetett hit megingása új viszonyt teremt a hagyományokhoz, az már nem egészen világos a kevésbé verzátus olvasó számára, hogy ez a viszony meddig értékteremtő, s az ettől való eltérés mikor és miért válhat újabb, értékes formációk létrejöttének forrásává.

Nyilvánvalóan helytelen (sőt igazságtalan) lenne egy néhány íves kismonográfián kérni számon nagy kritikatörténeti dilemmák megoldását. Szirák Péter egyébként sem azok közé tartozik a legfiatalabb kritikus-irodalomtörténész generációból, akik beérik néhány divatos fogalom unos-untalan hangoztatásával. Minden műhöz más-más műszerrel közelít, nem mechanikusan alkalmaz mércéket, engedi, hogy a művek befolyásolják. Nem teszi ki előre a „méterrudat", hogy vajon hol és mennyiben felel meg a mű a legújabb narratológiai kívánalmaknak.

Ezen túl megvan benne valami, amit könyvtárnyi narratológiai szakmunka ismerete sem biztosíthat, csak az irodalomérzék, a tehetség. Tud disztingválni, fel tud idézni történelmi pillanatokat, emberi és művészi dilemmákat, értésben, átélésben fel tud nőni hőséhez. Talán ezért teszi le könyvét olvasója azzal a jóleső érzéssel, hogy kitűnő munkával ismerkedett meg. Szerzőnk nem három évtizeddel ezelőtti szempontok foglya, de csalhatatlan ösztönnel érez meg eszméket, értékeket, történelmi pillanatokat az epikus sémák mögött. A 80-as évek paradigmaváltása utáni friss értékrendről tanúskodik minden mondata, de nem mutat érzéketlenséget azok iránt, akik a 60-as, 70-es évek irodalmi és történelmi körülményei és értékrendje szerint adták adekvát leírását a Grendel előtt járó nemzedékeknek. *(Kalligram, 1995)*

Imre László